

Tisztelgő sorok

Íme hát ő is hetvenéves lett már, a legfiatalosabb a nagy öregek nemzedékéből, akiket Nagy Imre baráti körként tart számon a köztudat és a történetírás. Az ötvenhatos reformkommunisták, a hiteles euro-, illetve demokratikus kommunisták egyike, aki kedves eleganciával viseli és tolja el magától ezt a szerepet, vagy utalja inkább a helyére, mert hetvenéves korára szép csendben belőle is valami olyasmi lett, amit a liberális demokrata és demokratikus szocialista közötti palettán lehet elhelyezni. De hát ennek itt korlátozott lehetősége van, mert itthon ezek a szavak kevesebbet mondanak, mint a viselkedés, meg a biográfia.

Vásárhelyi egy a nagy ötvenhatosok közül, akik menthetetlenül megdicsőülnek nemzeti-konfucianus történelmi emlékezetünkben, akár haddan a negyvennyolcasok, nemcsak azért, mert csinálták, hanem mert egyáltalán ott voltak. Mert Vásárhelyi Miklós keze egy megfogható kéz abból az időből, meleg, erőteljes és barátságos kéz, fölötte olyan kelleme-

sen mintázott, kicsit fiús, pirosposztós arccal, amely mindig tud mosolyogni. Egy jó tartású, konzervatívan öltözködő úriembert látunk a régi időkből, aki még tud fellépni, bemutatkozni és több nyelven, formásan, sok éleslátással társalogni. Szép család körében látjuk, szerény, de fajsúlyos jelenléttel. Egy férfi, aki tud a kellő időben szólni és a kellő időben hallgatni, virágcsokrot átnyújtani, és lesegíteni a kabátot. Egy szép példány abból a szívós és megmunkált emberfajtából, amely még a monarchia idején született. Nos, Miklós, aki még a magyar Fiumében gögicsélt, egyike ennek a generációnak, amelynek kijutott annyiféle élethelyzet, döntés és tapasztalás, hogy alkalom volt erőteljesen megmintázni az időbe írott arcélüket.

Összejött az ezer év, mondta az egyik hölgy nagy mosollyal, már tudniillik azok, akik együttesen képletesen szólva elidőztek ezer évecskét a börtönben. Az ezer év tablóján ott áll középen a hetvenéves Vásárhelyi Miklós, mellette Újhelyi Szilárd. Las-

san korelnökei lettek a Nagy Imre köréként emlegetett ötvenhatosoknak, a politikai ember klasszikus példányainak, akiknek börtönből kijövet, a megadás, a kompromisszum és a kerülőútnak is tekinthető új útkeresés idején, egyszóval a Kádár-korszakban még aránylag fiatal negyvenévesekként kellett megtalálniuk becsületes kereső munkájukat, szemlélődésre is módot adó, visszavonult életstílusukat. A történelem ritkán kínál meg egynél többször egy nemzedéket formátumos, eseménydús szerepléssel.

Vásárhelyi kapott két mozgalmas évtizedet, megkapta a politika korszakát. Ma is tűnődik rajta, hogy mit kapott ezzel. Jól teszi, ha tűnődik, még jobban teszi, amikor leírja, mert élvezettel olvasom az írásait. Én mindenestre – ahogy a japánok mondják érdemes, koros emberekről – nemzeti kincsnek tartom Vásárhelyi Miklóst.

Elégia az ötvenes évekről:

Egy társadalom attól totalitárius, hogy a heves és aktív fiatalokat a politikával totális szerelem és gyűlölet-ség köti össze.

A politika korszakában, ha téged elkapott a ragály, nem vagy bölcs, méltányos, engedékeny, sokkal inkább szenvedélyes és igazságtalan.

A politika korszakában az emberek nemi gerjedelemmel élethalálra menő birkózásban, szörnyű ölekezésben vannak a politikával. A család nem akadályozhatja meg semmiben a politika vallásától elragadott férfiakat és nőket. Mi a szerelem, mi a szülői érzés ahhoz az emésztő szenvedélyhez képest, ami a politikában fejeződik ki.

Elmennek egymás mellől a börtönbe. Nem, ő nem fog elárulni, gondolkodják egymásról lángolóan. A mozgal-

miak, a militánsok körében a politikai lelkesültség törvényes érzelméhez képest a szerelem voltaképpen házasságtörés volt. A politika teljes életet kívánt, hatalomra emelt és levert onnan.

Egyezel a hatalommal vagy ellenkezel vele? Mindegy, csak rá bírsz gondolni, az oltárára teszed az agyad. Az áldozópap ugyanúgy áldozat, mint a bárány, amelyet levág. A politika embere egyszer gyilkos, máskor áldozat. Ízig-vérig beleadja magát a játszmába, amely a testét is meggyötri.

Kell hozzá egy olyan romantika, amelyben a felemás életnek nincs becsülete, s az igazság fontosabb, mint a kenyér. A langyosokat kiköpi az isten, mondták a fiatal hivatásos forradalmárok. A politika vallásának vértanúk, szörnyek, héroszok és árulók kellettek.

A harcos akkor se adja fel, ha nincs győzelmi esély. A halállal szembe kell menni. Sehonnai bitang ember, kinek drágább a rongy élete, mint a haza becsülete. Romantikus szabadságharcosok és zsarnokok, mind aránylag fiatalok.

Láttál már forradalmat vérhullás nélkül? A forradalmárnak föl kell készülnie arra, hogy előbb-utóbb ölni kell.

De ahol hősök vannak, ott megta-posottak is vannak. Ahol több a pártosz, ott több a szorongás is. Vad időkben, amelyeket inkább az utókor lát vadnak, a politika a háború folytatása más eszközökkel: polgárháború csatajelenetek nélkül. Elég akció, ha kora reggel elindulnak a begyűjtőkoszik.

Az iskolában mi még azon medítáltunk, hogy adott esetben szabad-e ölni. A mai gyerekek, azt hiszem, nem sokat medítálnának ilyen dol-

gokon. Itt ülünk az idő nyomatékos jeleivel arcunkon, valamennyien nagyszülőkorban. Azoknak az éveknek az emléke ma már túlbeszelt panoptikum.

Elmerült a mitologikus ifjúság, amely vágyódott szövetkezni, vezérekedni, szakítani, futni, löni, nem valani, kitartani, igen, persze, veszélyesen élni. Mikor már nagyon unják a polgári nyugalmat, a reformot és a háztartás gondjait, idill és dráma kis formátumát, akkor előkerülnek ismét a lángoló veszélyesek, akik az esztelen, vad historikumban a cselekvést véresnek képzelik, és akik megvannak győződve róla, hogy a jelen idő – ez az egész, ami most van – botrányos.

✱

Rajk Júlia, Ádám György, Donáth Ferenc, Fazekas György, Haraszi Sándor, Mérei Ferenc, Kardos László, Szekeres György, megilletődötten emlékezem egy drámai nemzedék nagy személyiségeire.

Közöttük láttam Vásárhelyi Miklóst mindig összefogottan és kedvesen. Együtt voltak láthatók vendégségben vagy filmvetítésen, együtt mentek autóbusszon Görögországba, villamoson temetésre, együtt sétálnak történelmünk emlécsarnokában, együtt, mint a börtönudvaron. Megvannak már a trükkjeik, hogy lehet mégis sugdolózni egymással, mikor az örök tiltják a társalgást.

Börtöntöltelések Horthy, Rákosi és Kádár alatt, az új rendszer meggyötört arisztokratái. Mind büszke férfiak, akiknek mély dialógusba kellett bocsátkozniuk a félelemmel és épek, mert fölülkerekedtek rajta.

Mindtől sokat tanultam. Bár nem olyan sokszor találkoztam velük, bátyai melegség jött belőlük. Nyílt és

igényes emberek, sok történetet kaptam tőlük, amelyekkel alaposan megterheltem a Cinkos című regényemet.

Vidáman előadott történetek voltak ezek, finom kávé és sütemény, a csillár alatt családiasság honolt. Így a fiataloktól, **Eörsi István** és Litván György nagypapáktól nem nagy messzeségben a társaságban és is rokonszenvre leltem. Pironkodva megemlítem, hogy hatnapos kis letartóztatásom szimbolikusan megkönnyítette bekapcsolódásomat a társalgásba, amely az összejövétel második felében, ha már az aktuálisokon túl voltunk, önkéntelenül is visszagördült a közös börtöncellákba, ukrainai hómezőkre, deportálóvonatok peronjára, hamis papírokra Gesteporazzián, menekülésre, visszatérésre, rövid virágzásra, amelyet a szereplők utóbb szívesen eltávolítanak a biográfiából. A gondviselés kegyes volt hozzájuk, gyorsan elvette tőlük a hatalmat.

Olvad a tél, élénkül az ország, barátunkat ismét a Parlamentben látjuk, aztán megint egy kis félreállítás, Nagy Imre háza, s megint a Parlament, de már tüstént a jugoszláv követség, Mátyásföld: szovjet parancsnokság, katonai repülőgép, zárt vadászkastély a Fogarasi-havasokban, újra meg újra elnapolt tárgyalások a Gyorskocsi utcában. Kevés fent, sok lent. Kevés siker, sok tanulság.

A feleségek a börtönévek alatt kisebbek lettek, a gyerekek pedig furcsán megnöttek. És jöttek a hosszú évek Kádár alatt, amelyben a szabaduló férjek már nem akartak politikus módjára részt venni, mert ők már egy életre kipolitizálták magukat. Jöjjön az irodalom és az ökonómia, a mezőgazdaság és a történelem, jöjjön az értelmiségi munka, mondjuk éppen

esszéírás a politikai hatalom nagyjairól, sajtótörténet és filmdramaturgia. És jöjjön végre a család! Ha nem a gyerekek, akkor az unokák, jöjjön az enyhülés végre a lélekben is!

No persze, a politikát tudatunkból egészen kizárni nem lehet; az egykori sajtófőnökök olvasnia kell naponta a világlapokat. Aki keres, talál, Vásárhelyit megtalálták a hírlapok és magazinok, hogy a világ állását naprakészen összefoglalja tájékoztatlanabb barátai előtt, valami kis reménysugarat mindig megcsillantva. MikiPressz. Fogalmam nincs, hogy mi történt a világban, egy hete nem hallgattam a MikiPresszt, mondogatta házbeli szomszédja, Makk Károly.

Vásárhelyi tud segíteni, előmozdítani, tehetségek mögé állni a filmgyárban; és ha az ízlés nem is egyezett, a sugárerősség megmértetett. Életre segíteni az életre érdemest; ez ennek a csendes patriotizmusnak a parancsa, az a politikán túli politika, amelyet ez a társaság nyudíjas forradalmárként, magánemberként megtartott magának.

*

Többek számára szerencsés fordulatnak találok Vásárhelyi Miklós találkozását Soros Györggyel. Két okos és jóakarátú ember találkozása. Soros negyvenhétben Londonban frissen kilógott csóró diák, később Karl Popper tanítványa, aki tanárától megtanulja a nyílt társadalom eszményét, amely onnan ismerhető meg, hogy a nép törvényesen leteheti a kormányt, ha elégedetlen vele.

Soros nyolcvanhétben a világ egyik legnagyobb money-managere, ami nem hangzik rosszabbul, mint az, hogy a világ egyik legnagyobb közgazdásza. Adni akar annak az országnak, amely hozzá személy szerint nem volt túl kedves, de a fiúnak respektálnia

kell a szülők hazaszeretetét. Okosan adni azonban nagyon nehéz.

Vásárhelyi Miklós segít neki ebben. Ezúttal is tájékozottan, megfontoltan és igazságosan. Így aztán ebből a találkozásból – hozzáadva a hozzáadandókat – megszületett a háború utáni időszak legdicséretesebb kultúrpolitikai vállalkozása. Kultúrpolitika? Igen.

Írónak, művésznek, kutatónak nem kell megmondani, hogy mit csináljon és mit ne csináljon. Ha a környezetük megbecsüli őket, akkor ösztöndíjjal segíteni kell a műveik megszületését. És cserébe nem kell semmit sem kérni. Semmi különös lojalitást.

Úgy tetszik, hogy az az egyéni újraelosztás nem bizonyul érzéketlenebbnek, mint az állami újraelosztás. Kéthárom évre anyagi függetlenséghez segíteni független tehetségeket, nincs ebben semmi rossz, kedves Miklós.

*

Egyébiránt pedig a szabadság lassan vonul át a személyeken és a generációkon. Valakiben kivilágosodik, aztán elhalványul, majd ismét kivilágosodik: és már áthalad valaki másba.

Az eredeti célt, a nemzeti és a társadalmi szabadságot el fogjuk érni. Van egy emlékün, amibe belekapaszkozhatunk. Emlékszünk rá, hogy egyszer megpróbáltuk. Ez az emlék harmincegy év alatt megnemesedett. Klasszikus lett, mint egy jó regény.

Ha egy kis nép kihúzza magát, akkor nagy nép. Ha testben-lélekben összehúzza magát, akkor csakugyan kicsi. A szabadság csak házi sütésű lehet. Az ajándékba kapott szabadság sem rossz, de nem az igazi. Tisztelet a korán kelő péknek. Ünnepelhessük nyolcvanévesen is!

Budapest, 1987. szeptember 3-án.

Konrád György